

Kolosovich O. S. Psychological features of personal professional identity formation

In the article the theoretical principles of personal professional identity as a psychological category are analyzed. It was established that the scientific psychological literature contains synonyms to the professional identity such as professional self-awareness, professionalization, professional self-development, professional status and role, which are currently simultaneously used and are not clearly differentiated. The author forms the generalized definition of personal professional identity as a psychological category, namely: objective and subjective unity of personal awareness of his membership in a particular profession and specific professional community, which leads to their integration into the structure of value positions of «I-concept». This is the professionalization of consciousness through a long, gradual development of a professional as a subject, personality and individuality, which is determined by professional experience and is represented by means of communicative symbols on the image of his own «I». As a result of generalization of psychological theory and synthesis of key ideas, two groups of factors that shape personal professional identity, namely internal (personal) and external (social) were pointed out. It was established that professional identity provides the fulfillment of functions of social status (professional affiliation), structuring the life time and space, the formation of an adequate self-esteem, personal security and confidence, self-improvement, professional and personal growth, personal existential meaning. Factors and conditions of complete professional identity include socio-psychological (exteriorization of professional ethics and positive assessment of professional relations), subjective (motivation, adequate professional self-esteem and perspective prospects), individually-typological (complete awareness of professionally important and mental qualities) and time (the ability to understand its value and skillfully use it).

Key words: professional identity, psychology of professional personality, factors and conditions of formation.

Стаття надійшла 22 грудня 2016 р.

УДК 159.99:316.42

А. В. Шиделко

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ
ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ**

Висвітлено теоретико-методичні засади провідних рівнів адаптації людини. Акцентовано на професійній адаптації особистості. З'ясовано, що біологічний рівень характерний пристосуванням людини до змін та умов середовища. Соціальної адаптації властива інтеграція особистості в соціальні відносини. Психологічними чинниками виступають індивідуальні властивості особистості. Констатовано, що фахова практика вимагає від особистості розвитку і вдосконалення цих знань, спеціальних умінь і навичок, які й дають можливість успішно психологічно адаптуватися до умов професійної діяльності.

Ключові слова: біологічна, соціальна, психологічна, професійна адаптація, особистість, соціальні відносини, фахові стосунки, взаємодія, рівень.

Постановка проблеми. Проблема адаптації людини у загальному її розумінні є предметом дослідження багатьох наук (біологія, соціологія, медицина, педагогіка, психологія тощо). Починаючи із загального вивчення медико-біологічного пристосування організму людини до умов зовнішнього середовища у період народження, завершуючи аналізом здатності відновлювати свої потенційні фізичні та моральні ресурси впродовж усієї життєдіяльності. Відтак життя людини можна розглядати як постійну адаптацію.

Стан дослідження. Професійна адаптація особистості з позиції теоретико-методологічних засад висвітлена у низці наукових праць таких вітчизняних і зарубіжних авторів: Г. Абрамової, А. Адлера, Е. Амариді, Б. Ананьєва, П. Анохіна, Г. Балла, Ф. Березіна, К. Бодрової, Г. Гартманні, М. Дмитрієва, М. Д'яченка, С. Максименка, П. Перепелиці, А. Петровського, В. Рибалки, Дж. Роттера, Б. Скіннера, Е. Фромма та ін. Психологічним засадам адаптації особистості присвячені наукові розвідки А. Асмолова, А. Бандури, Л. Буєвої, Л. Виговського, Л. Зданевич, А. Леонтєва, А. Маслова, Г. Олпорта, К. Роджерса, С. Рубінштейна, З. Фрейда, К. Хорні, Т. Яценко та ін.

Мета статті – розглянути загальні аспекти адаптації, висвітлити професійну адаптацію з позиції психологічної науки.

Виклад основних положень. Адаптація (у перекладі з латинської – пристосування) – одне з провідних наукових понять. Це пов'язано з потоком постійних акомодаций до нових умов життєдіяльності у соціумі, а також до психологічних змін внутрішнього стану у процесі розвитку та формування особистості.

Існує триада процесів адаптації людини – це біологічний, соціальний і психологічний рівні. Біологічний рівень характерний пристосуванням людини до змін та умов середовища (природних, кліматичних, екологічних, технологічних, стихійних, соціальних тощо). Означені зміни диктують людині певну поведінку, спрямовану на підтримання та виживання організму за умов, які вимагає природно-техногенна ситуація. Відтак біологічній структурі особистості у процесі її пристосування притаманна і соціальна адаптація.

Відповідно, соціальній адаптації властива інтеграція особистості в соціальні відносини, у процесі яких формуються поведінкові, комунікативні, міжособистісні взаємини. Макро-, мезо- і мікросередовище вимагають від особистості пристосування до змін, які у них відбуваються. Конкретні зміни потребують диференційованої адаптації. Така адаптація ґрунтується на індивідуальних особливостях особистості (цінності, культурні норми, соціальний, освітній рівень, аспект виховання та ін.).

Важливим аспектом соціальної адаптації є прийняття індивідом соціальної ролі. Цим зумовлене віднесення поняття означеної адаптації до основних соціально-психологічних механізмів соціалізації особистості. Ефективність адаптації залежить від того, наскільки адекватно індивід сприймає себе та свої зв'язки в соціумі. Перекручене або недостатньо розвинуте уявлення про себе (підвищена чи занижена самооцінка) призводить до порушень адаптації, крайнім вираженням яких є аутизм. Тому соціальна адаптація трактується як вид взаємодії особистості (чи соціальної групи) із середовищем, у процесі якої узгоджуються вимоги й очікування її учасників. Важливим компонентом адаптації є узгодження прагнень суб'єкта з його можливостями та реальністю оточення. Отже, соціальна адаптація розглядається у двох поняттях:

- постійний процес активного пристосування індивіда до умов середовища;
- результат цього процесу [1, с. 7]. Відтак, вимоги соціуму є чинником активного пристосування людини, ґрунтуючись на соціально-психологічних механізмах індивідуального сприйняття нею усіх життєвих процесів.

З позиції системного підходу це явище можна розглядати як безперервний процес взаємозумовлювального впливу людини та її соціального оточення, успішність і адекватність якого залежить і від індивідуально-психологічних особливостей, і від чинників середовища. Адаптація відбувається шляхом поєднання неусвідомлюваного та свідомого моделювання власної поведінки як індивідуальної стратегії та ситуативної тактики з метою досягнення бажаного результату.

На формулювання бажаної мети та способів її досягнення впливають зовнішні та внутрішні соціальні регулятори. Зовнішніми соціальними регуляторами є норми поведінки, правила, вимоги та побажання й очікування щодо поведінки. Внутрішніми соціальними регуляторами є інтереси, потреби, ціннісні та життєві орієнтації, які разом визначають життєві цілі, критерії оптимуму соціальної адаптації та індивідуально прийнятні способи й форми соціальної адаптації. Психологічними чинниками, які визначають особливості соціальної адаптації, є психологічні властивості особистості, індивідуальні когнітивні стилі опрацювання інформації, копінг-стратегії та способи й тенденції емоційно-поведінкового реагування залежно від ступеня соціальної адаптації [2].

Отже, із викладеного підсумуємо, що конструктивний аналіз соціальної адаптації спрямований на виокремлення і пояснення поведінки людини у різноманітних ситуаціях і стратегій покращення

індивідуальних перспектив успішної акомодатії. Визначимо, що провідну роль у системі «особистість-соціум» виконує психологічна адаптація.

Психологічна адаптація – це сукупні властивості індивіда, що характеризують його стійкість до умов середовища та рівень пристосування до них; результат такого пристосування. Психологічна адаптація – явище двостороннє, водночас об'єктом дослідження є не індивід чи середовище, а їхня взаємодія. Психологічна адаптація відбувається постійно, хоча здебільшого її пов'язують із кардинальними змінами в житті індивіда та його соціальним оточенням. Психологічна адаптація – інтегральний показник стану людини, її здатності виконувати певні біосоціальні функції: адекватно сприймати оточення, спілкуватися з іншими людьми, здійснювати само- і взаємообслуговування в сім'ї та колективі, адаптивно змінювати поведінку відповідно до ролевих очікувань. Психологічна адаптація є необхідним моментом і умовою процесу перетворення індивіда на повноправного активного члена певного соціуму, формування свого статусу. Водночас відбувається пристосування колективу до потреб, інтересів, характеру індивіда. Особа і група одночасно виступають у ролі суб'єкта й об'єкта адаптації. Психологічна адаптація індивіда забезпечується певною системою відповідних механізмів (рефлексія, емпатія, соціальний зворотний зв'язок тощо) [3, с. 180].

Психічну адаптацію також розглядають як результат діяльності цілісної самокерованої системи (на рівні «оперативного спокою»), наголошуючи водночас на її системній організації. Проте за такого підходу картина залишається неповною. Необхідно включати у формування поняття «потреби». Максимально можливе задоволення інтелектуальних потреб є відтак важливим чинником ефективності адаптаційного процесу. Отже, психічну адаптацію можна визначити як процес встановлення оптимальної відповідності особи і навколишнього середовища під час здійснення властивої людині діяльності, який (процес) дає змогу особистості задовольняти актуальні процеси й реалізувати пов'язані з ним значущі цілі, забезпечуючи одночасно відповідність максимальної діяльності людини, її поведінки, вимогам середовища. Психічна адаптація охоплює ще й аспекти оптимізації постійної взаємодії особистості із навколишнім середовищем, а також процеси встановлення адекватної відповідності між психічними та фізіологічними характеристиками [4, с. 11].

Сутність психічної адаптації відображена в дослідженнях Ф. Березіна. На наш погляд, дослідник найбільш ґрунтовно формулює зміст психічної адаптації: «Психічну адаптацію можна визначити як

процес установлення оптимальної відповідності особистості навколишньому середовищу в ході здійснення діяльності, властивої людині, яка дозволяє індивідууму задовольняти актуальні потреби та реалізувати пов'язані з ними значущі цілі (при збереженні психічного та фізичного здоров'я), забезпечуючи водночас відповідність психічної діяльності людини, її поведінки вимогам середовища». Вчений зазначає, що психічна адаптація людини є найбільш довершеним і складним пристосувальним процесом, який залежить від психічного розвитку. За несприятливих умов цей вид адаптації може порушуватися, найперше призводячи до порушення інших адаптаційних рівнів [5, с. 5].

Аналізуючи рівень психологічної адаптації, С. Максименко зазначає, що психічна адаптація – це процес взаємодії особистості з середовищем, за якого вона повинна враховувати особливості середовища й активно впливати на нього, щоб забезпечити задоволення своїх основних потреб і реалізацію значущих спрямувань [6, с. 3].

Певною мірою задоволення своїх вагомих потреб і реалізація значущих відбувається у професійній діяльності. Професійна діяльність, не залежно від спрямування (інтелектуальна праця чи фізична), потребує фахових знань, а це, своєю чергою, психологічні процеси, котрі вимагають від особистості розвитку та вдосконалення цих знань, спеціальних умінь і навичок, які і дають можливість успішно адаптуватися до умов на виробництві.

Професійна адаптація – це адаптація людей різних поколінь до самостійної продуктивної трудової діяльності; процес або результат процесу пристосування працівника у початковий період його роботи на конкретному підприємстві до особливостей робочого місця й організації праці на виробництві. Професійній адаптації сприяє належна професійна підготовка людини до виконання певної діяльності, професійна придатність до неї, а також відповідальність, кмітливість, самостійність, допомога з боку старших і колег. Професійна адаптація у багатьох випадках є адаптацією до самостійної трудової діяльності. Це тривалий процес, що набуває нових ознак залежно від зміни соціально-економічних умов, ускладнення технологічних процесів, вікових, психологічних, фізіологічних особливостей робітника, його попереднього соціального і трудового досвіду, рівня професійної майстерності [7, с. 179].

Професійна адаптація, безумовно, потребує відповідної фахової підготовки фахівця до виконання конкретної трудової діяльності, спеціальної придатності до неї, а також виробленості таких якостей, як відповідальність, кмітливість, самостійність. Водночас ефективній адаптації до нових соціально-економічних і соціокультурних умов

сприяють такі індивідуальні особистісні та професійні якості, як творча ініціатива, професійна мобільність, висока особиста відповідальність; конкурентоспроможність, психологічна готовність до ділового суперництва; прагнення до самовдосконалення, самоосвіти, оволодіння новими технологіями, вдосконалення професійної майстерності, навчання упродовж усієї трудової діяльності; комунікативність, толерантність; повага до інтересів і доробку інших людей, готовність до компромісу, добиватися консенсусу під час колективної виробничої взаємодії тощо [7, с. 179–180]. Формування й удосконалення означених якостей особистістю сприятиме позитивній результативності фахової діяльності, стабільній психологічній рівновазі й успішній професійній адаптації.

На ефективність професійної адаптації, її тривалість на кожному етапі життєдіяльності людини впливають соціально-економічні та соціокультурні чинники, зокрема культурні цінності, нормативно-правова база, науково-методичне забезпечення, кон'юнктура ринку праці, кадрова політика підприємств і закладів. Усі компоненти цієї системи впливають на особу адаптанта, від активності й рівня підготовленості якого до фахової діяльності, від його психологічної готовності до праці в нових умовах залежить успішність професійної адаптації [4, с. 196–197].

Професійну діяльність, адаптацію та підготовку розглядаємо як взаємопов'язані компоненти цілісного процесу професіогенезу особистості. Професійна адаптація є пролонгованим процесом, який опосередковує дії професійної підготовки, діяльності та дає змогу суб'єкту переходити від знань до вмінь діяти відповідно до ситуації та через них до виконання конкретних спеціальних функцій [8, с. 15]. Психологами описані дві моделі кар'єрної поведінки особистості – адаптація та розвиток. Модель розвитку характеризується трансформацією власної професійної підготовки у предмет практичного перетворення з боку особистості, ця модель позитивно впливає і на неї, і на фахову практику [1, с. 13].

На теоретичному рівні можна виокремити три структурно-функціональні складові (форми) процесу адаптації: професійно-змістова адаптація – формує вміння ставити та вирішувати завдання; організаційна адаптація – розвиває здатність діяти відповідно до організаційно-управлінських вимог конкретного місця роботи; особистісна (особистісно-комунікативна) адаптація – формує особисту гнучкість і толерантність як здатність до спілкування з новими людьми. Процес адаптації розпочинається в період спеціальної підготовки та завершується на етапі фахової діяльності, де трансформується у професійне

самовизначення та зростання. Сучасна професійна система підготовки не забезпечує необхідного сьогодні рівня адаптації майбутніх працівників до професійної діяльності, що спричиняє низку значних проблем у працівників-початківців.

Відтак професійна адаптація, як і етапи професійної орієнтації, які їй передують, визначаються не як соціальний процес оволодіння індивідом професійно-трудовою діяльністю, а як психолого-педагогічний процес, спрямований на підвищення ефективності підготовки до фахової діяльності. І якщо професійна інформація, консультація дійсно є зазвичай психолого-педагогічними процесами, то розподіл трудового потенціалу (профпідбір і профвідбір у широкому значенні) та безпосереднє оволодіння соціально-професійними ролями на виробництві – це складний і суперечливий соціальний процес, на який, крім психолого-педагогічних, впливає й багато інших чинників (соціально-економічні, техніко-технологічні, соціокультурні тощо) [1, с. 13].

Висновки. Професійна адаптація особистості ґрунтується на психологічних чинниках, котрі виявляються у відчутті психоемоційного комфорту, стану задоволеності від позитивних взаємин у трудовому колективі, душевної рівноваги, відсутності відчуття загрози та тривоги. Розпочинається професійна адаптація у навчально-вихованому процесі (школа, професійно-технічні навчальні заклади, ВНЗ та ін.), відповідно її психологічне навантаження неможливе без аналізу тих умов, у яких формувалася особистість і набувала досвіду адаптації щодо загальнокультурних цінностей і норм професійної діяльності, оволодіння соціальними навичками, умінням пристосовуватися у психологічному плані до умов праці в колективі та специфічних взаємин у соціальній групі. Відтак констатуємо, що психологічні чинники виконують важливу роль у адаптаційному професійному процесі.

Подальшого конструктивного дослідження потребують, на нашу думку, проблеми профорієнтації та вибору фахового спрямування підлітків, ґрунтуючись на аксіологічних компонентах.

1. Шиделко А. В. Професійна адаптація особистості в процесі вивчення предмета «Культурологія» у ВПУ: навчально-методичний посібник / О. О. Музальов, А. В. Шиделко. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 102 с.

2. Галецька І. Психологічні чинники соціальної адаптації / І. Галецька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p091.php>.

3. Лавренко О. В. Психологічна адаптація / О. В. Лавренко // Енциклопедія Сучасної України; Координаційне бюро ЕСУНАНУ: керівник наук.-

ред. підготовки ЕСУ М. І. Железняк. – К.: Поліграфкнига, 2001. – Т. 1. – С. 180–181.

4. Психолого-педагогічні основи професійної адаптації майбутніх фахівців: монографія / за ред. Г. П. Васяновича. – Львів: Вид-во «СПОЛОМ», 2008. – 464 с.

5. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф. Б. Березин. – Л.: Наука, 1988. – 270 с.

6. Максименко С. Адаптація дитини до школи / С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. – К.: Мікрос-СВС, 2003. – 111 с.

7. Ничкало Н. Г. Професійна адаптація / Н. Г. Ничкало // Енциклопедія Сучасної України; Координаційне бюро ЕСУНАНУ: кер. наук.-ред. підготовки ЕСУ М. І. Железняк. – К.: Поліграфкнига, 2001. – Т. 1. – С. 179–180.

8. Бондаренко І. І. Психологічні умови ефективної професійної адаптації психологів-початківців: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук / І. І. Бондаренко. – К., 2004. – 19 с.

Шиделко А. В. Психологические факторы профессиональной адаптации личности

Освещаются теоретико-методические основы ведущих уровней адаптации человека. Акцентируется на профессиональной адаптации личности. Уяснено, что биологический уровень отличается приспособлением человека к изменениям и условиям среды. Социальной адаптации свойственна интеграция личности в социальные отношения. Психологическими факторами являются индивидуальные свойства личности. Констатируется, что профессиональная деятельность требует от личности развития и совершенствования этих знаний, специальных умений и навыков, которые и дают возможность успешно адаптироваться к условиям труда.

Ключевые слова: биологическая, социальная, психологическая, профессиональная адаптация, личность, социальные отношения, профессиональные отношения, взаимодействие, уровень.

Shydelko A. V. Psychological factors of personality's professional adaptation

The author considers theoretical and methodological principles of main stages of a human being's adaptation and focuses on the professional one. It is found out that the biological stage is characterized by the human being's adaptation to changes and environment circumstances.

Social adaptation is characterized by the personality's integration into social relationship. Individual characteristics of a personality play the part of psychological factors.

Psychological adaptation is a dual phenomenon in which the object of researches is neither an individual nor the environment but the interaction of both. A personality and a group play the part of a subject and an object of their adaptation. Psychological adaptation is supported by a certain system of mechanisms (reflection, empathy, social feedback etc).

It is proved that personality's proper professional training and his/her readiness to fulfill certain professional activity, his/her responsibility, initiative, independence, and the assistance of more experienced colleagues influence the professional adaptation greatly.

It is underlined that such individual personal and professional features, as: creative initiative, professional mobility, high personal responsibility, competitiveness, psychological readiness to business competition, will to self improving, self education, new technologies usage, professional growth, self education, education through all the professional life, communicative skills, tolerance, respect to other people's interests and achievements, openness to compromises, finding consensus during collective productive interactions promote the effective adaptation to new socio-economical and socio-cultural conditions.

The author states that professional practice demands to develop and improve the above mentioned qualities and special skills from a personality because they help to adapt successfully to conditions of personality's professional activity.

Key words: *biological, social, psychological, professional adaptation, personality, social relations, professional relations, interaction, stage.*

Стаття надійшла 27 грудня 2016 р.